

Bistvo neoliberalizma^{*}

Ta uresničujoča se utopija neomejene eksploatacije

Pierre Bourdieu

Je ekonomski svet, kakršnega bi rad dominantni diskurz, res čist in popoln red, ki neomejeno izvaja logiko svojih predvidljivih posledic in je pripravljen zatreči vse prekrške s pomočjo sankcij, ki jih nalaga bodisi avtomatično bodisi – bolj izjemoma – s posredovanjem svojih oboroženih rok, Mednarodnega monetarnega sklada (IMF) ali Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) ter politik, ki jih vsiljujeta: zmanjševanje stroškov delovne sile, zmanjševanje javnih izdatkov in fleksibilizacijo dela? Je dominantni diskurz resničen? Kaj pa, če je ta ekonomski red v resnici zgolj prakticiranje neke utopije, neoliberalizma, tako spremenjene v *politični program*, vendar gre za utopijo, ki ji s pomočjo ekonomske teorije, na katero se sklicuje, uspeva misliti se kot znanstveni opis dejanskega?

Ta oskrbniška teorija je čista matematična fikcija, že na samem začetku utemeljena na izredni abstrakciji: na tisti, ki v imenu omejene in stroge koncepcije racionalnosti, izenačene z individualno racionalnostjo, postavljanj v oklepaj ekonomske in družbene pogoje za racionalne dispozicije ter za ekonomske in družbene strukture, ki so pogoj njihovega izvrševanja.

Dovolj je, zato da prikažemo merilo te opustitve, misliti zgolj na izobraževalni sistem, ki ga nikoli ne jemljemo *takega, kakršen je* v času, v katerem igra odločilno vlogo v produkciji dobrin in uslug, pa tudi v produkciji samih producentov. Iz te vrste izvirne napake, opisane v Walrasovem mitu⁷ »čiste teorije«, izhajajo vsi manki in vse kršitve ekonomske discipline in pa usodna trdovratnost, s katero se obeša na arbitrarno nasprotje, ki omogoča obstoj med čisto ekonomsko logiko, ki temelji na konkurenci in je nosilka učinkovitosti, in družbeno logiko, ki je podvržena pravilu pravičnosti, zgolj s tem, da obstaja.

Ko je to povedano, ima ta izvorno desocializirana in dehistorizirana »teorija« danes bolj kakor kadarkoli prej sredstva, da *se prikaže kot resnična* in kot empirično preverljiva. Neoliberalni diskurz zares ni diskurz kakor drugi. To je »močan diskurz«.

^{*} Prevod Bourdieujevega teksta »L'essence du néolibéralisme. Cette utopie, en voie de réalisation, d'une exploitation sans limite«, v: *Le Monde diplomatique*, marec 1998, Pariz, str. 3; tekst je bil 20. maja 2002 vzet s spletne strani: <http://www.monde-diplomatique.fr/1998/03/BOURDIEU/10167.html>. Preveden je bil v številne jezike (v ang. P. Bourdieu, »The Essence of Neoliberalism. Utopia of Endless Exploitation«, v: *Le Monde diplomatique*, 8. december 1998; prevedel Jeremy J. Shapiro; objavljen tudi na spletni strani: <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>).

⁷ Po: August Walras (1800–1866), francoski ekonomist, avtor *De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur* [O naravi bogastva in o izvoru vrednosti] (1848). Bil je eden prvih, ki je poskušal aplicirati matematiko na področje ekonomskega preučevanja.

kakršen je po Ervingu Goffmanu⁸ psihiatrični diskurz v azilu, s katerim pa se je tako težko bojevati zgolj zato, ker ima na svoji strani vse sile sveta razmerij sil, saj prispeva k temu, da je tak, kakršen je, zlasti s tem, da usmerja ekonomske izbire tistih, ki obvladujejo ekonomske odnose in tem razmerjem sil tako dodajajo svojo lastno, povsem simbolno silo. V imenu tega znanstvenega spoznavnega programa, spreobrnjenega v politični program akcije, poteka ogromno *politično delo* (zatajeno, ker je na videz povsem negativno), katerega namen je ustvariti pogoje za realizacijo in funkcioniranje »teorije«; je *program metodične destrukcije kolektivov*.

Gibanje proti neoliberalni utopiji čistega in popolnega trga, ki ga omogoča politika finančne deregulacije, se dogaja skozi transformativna in, treba je reči, tudi *destruktivna* dejanja vseh političnih ukrepov (izmed katerih je najnovejši Multilateralni sporazum o investiranju (MSI), ki naj bi tuja podjetja in njihove investicije varoval pred nacionalnimi državami), katerih namen je *postaviti pod vprašaj vse kolektivne strukture*, ki bi utegnile ovirati logiko čistega trga: nacijo, katere manevrska margina se nenehno krči; delovne skupine, denimo, z individualizacijo mezd in karier v funkciji individualnih kompetenc in z atomizacijo delavcev, ki iz tega izhaja; kolektive za obrambo pravic delavcev, sindikate, zveze, zadruge; samo družino, ki prek konstitucije trgov s starostnimi skupinami izgublja del svojega nadzora nad porabo.

Neoliberalni program črpa svojo družbeno moč iz politične in ekonomske moči tistih, katerih interese izraža – delničarjev, finančnih operaterjev, industrialcev, konservativnih ali socialdemokratskih politikov, preusmerjenih k pomirjujočim opustitvam *laisser-faire*, visokih finančnih funkcionarjev, ki so tem bolj zagrizeni pri vsiljevanju politike, ki pridiga njihov lastni propad, ker v nasprotju s kadri v podjetjih ni nikakršnega tveganja, da bodo morebiti morali plačati za posledice tega – teži k temu, da favorizira rez med ekonomijo in družbenimi realnostmi in da v resnici tako konstruira ekonomski sistem, konformen s teoretsko deskripcijo, se pravi, nekakšen logični stroj, ki se predstavlja kot veriga prisil, ki vleče ekonomske agense.

Mondalizacija finančnih trgov, pridružena napredku informacijskih tehnik, zagotavlja mobilnost kapitalov brez precedensa, investitorjem, ki skrbijo za kratkoročno rentabilnost svojih investicij, pa zagotavlja možnost, da bodo stalno primerjali rentabilnost največjih podjetij in s tem sankcionirali relativne neuspehe. Podjetja, izpostavljena tej stalni grožnji, se morajo čedalje hitreje prilagajati zahtevam trgov, sicer bi, kakor pravijo, »izgubila njihovo zaupanje«, hkrati pa podporo svojih

⁸ Erving Goffman, *Asiles. Etudes sur la condition sociale des malades mentaux* [Azili. Študije o družbenih položajih mentalnih bolnikov], Éditions de Minuit, Pariz, 1968.

delničarjev, ki so – v skrbi za kratkoročno rentabilnost – čedalje bolj pripravljeni vsiljevati svojo voljo *menedžerjem*, določati norme prek finančnih direkcij in usmerjati njihovo politiko najemanja, zaposlovanja in mezd.

Tako se ustoličita absolutna vladavina fleksibilnosti z zaposlovanjem delavcev po pogodbah za določen čas ali s ponujanjem priložnostnih del, s »ponavljajočimi se socialnimi plani«, v samem podjetju pa s konkurenco med avtonomnimi filiadami, med ekipami, prisiljenimi v polivalentnost, in naposled med individui z *individualizacijo* meznega razmerja: določanje individualnih ciljev; individualni evalvacijski pogovori; permanentna evalvacija; individualizirana povišanja plač ali dodeljevanje premij glede na individualno kompetenco in zaslužnost; individualizirane kariere; strategije »dodeljevanja odgovornosti«, ki zagotavljajo samoizkoriščanje nekaterih kadrov, ki, tako kot navadni mezdni delavci v močno hierarhični odvisnosti, obenem veljajo za odgovorne za svojo prodajo, za svoje izdelke, za svojo podružnico, za svojo trgovino itn., enako kakor »neodvisneži«; zahteva po »samonadzoru«, ki razširja »vpletenost« meznih delavcev glede na tehnike »participativnega menedžmenta« preko zaposlitev kadrov. Vse to so tehnike racionalnega podjarmljenja, ki, kljub temu da od delavcev, ne samo od tistih na odgovornih mestih, zahtevajo prekomerno vlaganje v delo in delo v nujnosti, prispevajo k oslabitvi ali odpravi standardov in kolektivnih solidarnosti.⁹

Praktična ustanovitev darvinovskega sveta boja vseh proti vsem na vseh ravneh hierarhije, ki najde gonila privrženosti nalogam in podjetju v negotovosti, trpljenju in stresu, se ne bi mogla tako popolnoma posrečiti, če ne bi naletela na podporo v *negotovosti potisnjenih dispozicij*, ki jih producirata negotovost in obstajanje *rezervne armade delovne sile, ukročene z negotovostjo in s stalno grožnjo brezposelnosti*, na vseh ravneh hierarhije, celo na najvišjih ravneh, zlasti med kadri. Poslednji temelj vsega tega ekonomskega reda, postavljenega pod znamenje svobode, je v resnici *strukturno nasilje brezposelnosti*, negotovosti delovnega mesta in grožnje pred odpustom, ki jih implicira: pogoj za »harmonično« delovanje individualističnega mikroekonomskega modela je množični fenomen obstoja rezervne armade brezposelnih.

To strukturno nasilje prav tako pritiska na to, kar imenujemo delovna pogodba (spretno racionalizirana in derealizirana s pomočjo »teorije pogodb«). Podjetniški diskurz nikoli ni toliko govoril o zaupanju, sodelovanju, lojalnosti in o podjetniški kulturi kakor v obdobju, ko so dosegli privrženost delavcev v vsakem trenutku tako,

⁹ Lahko se opremo na dve številki revije *Actes de la recherche en sciences sociales*, posvečeni »novim formam gospodarstva v delu« (1 in 2), št. 114, september 1996; in št. 115, december 1996, še posebej uvod Gabrielle Balazs in Michela Pialoux, »Crise du travail et crise du politique« [Križa dela in križa političnega], št. 114, str. 3–4.

da so odstranili vsa časovna jamstva (tri četrtine najetih delavcev je zaposlenih za določen čas, delež začasno zaposlenih neprenehoma narašča, individualno odpušcanje je čedalje manj podvrženo omejitvam).

Tako vidimo, kako neoliberalna utopija teži k temu, da se v realnosti utelesi kot nekakšen peklenski stroj, katerega nujnost se vsiljuje celo samim gospodujočim. Kakor v drugih časih marksizem, s katerim ima v tem pogledu veliko skupnih točk, tudi ta utopija spodbuja močno verovanje, *free trade faith* (vero v svobodno trgovino), ne le pri tistih, ki od nje živijo, denimo pri finančnikih, lastnikih velikih podjetij itn., temveč tudi pri tistih, ki v njej najdejo opravičila za svoj obstoj, denimo pri visokih funkcionarjih, politikih, ki sakralizirajo moč trgov v imenu ekonomske učinkovitosti in zahtevajo odstranitev administrativnih in političnih ovir, ki bi lahko motile lastnike kapitala v njihovem povsem individualnem iskanju maksimizacije individualnega profita, povzdignjenih v model racionalnosti, ki hočejo neodvisnost centralnih bank, pridigajo o podrejanju nacionalnih držav zahtevam ekonomske svobode za gospodarje ekonomije z odpravo vseh reglementacij na vseh trgih, začeni s trgov delu, prepovedjo deficitov in inflacije, s posplošeno privatizacijo javnih služb in krčenjem javnih in socialnih izdatkov.

Ekonomisti, ki niso nujno udeleženi v ekonomskih in družbenih koristih pravih vernikov, imajo dovolj specifičnih interesov na področju ekonomske znanosti, da, ne glede na svoje dušno stanje zaradi ekonomskih in družbenih učinkov utopije, ki jo oblačijo v matematični razum, odločilno prispevajo k produkciji in reprodukciji verovanja v neoliberalno utopijo. Ker so ekonomisti z vso svojo eksistenco, zlasti pa z vso svojo intelektualno izobrazbo, ki je najpogosteje povsem abstraktna, knjižna in teoretična, ločeni od ekonomskega in družbenega sveta, kakršen je, so posebej nagnjeni k temu, da zamenjujejo stvari logike z logiko stvari.

Ti ekonomisti, ki zaupajo modelom, ki jih praktično nikoli nimajo priložnosti podvreči eksperimentalnemu preverjanju, in ki zviška gledajo na dosežke drugih zgodovinskih znanosti, v katerih ne prepoznajo kristalne čistosti in transparentnosti svojih matematičnih iger, katerih prave potrebnosti in globoke kompleksnosti največkrat niso zmožni razumeti, se udeležujejo velikanske ekonomske in družbene spremembe in pri njej sodelujejo, čeprav jih je groza nekaterih njenih posledic (lahko se včlanijo v socialistično stranko in dajejo preudarne nasvete njenim predstavnikom v oblastnih instancah), toda ni mogoče, da jim ne bi ugajala, saj ob tveganju nekaj spodrslijave, ki jih je mogoče pripisati zlasti temu, kar včasih imenujejo »spekulativni mehurčki«, ta sprememba teži k temu, da da realnost ultrakonsekventni (kakrašne so nekatere oblike norosti) utopiji, ki ji posvetijo svoje življenje.

Pa vendar svet obstaja, s takoj vidnimi učinki udejanjenja velike neoliberalne utopije: to ni le beda čedalje večje frakcije ekonomsko najrazvitejših družb – nenavadno hitro naraščanje razlik med odhodki in postopno izginjanje avtonomnih svetov kulturne produkcije, filma, založništva itn. zaradi vsiljivega uveljavljanja trgovinskih vrednot –, ampak tudi uničenje vseh kolektivnih instanc, ki so se zmožne postaviti po robu učinkom peklenskega stroja, v prvi vrsti med njimi je država, ki ima vse univerzalne vrednote, povezane z idejo *javnega*, in pa splošnega uveljavljanja, zlasti v višjih sferah ekonomije in države ali v samih nedrih podjetij, tiste vrste moralnega darvinizma, ki s kultom *winner*, izobraženega v višji matematiki in v skoku z elastiko, vzpostavlja boj vseh proti vsem in *cinizem* kot normo vseh praks.

Ali lahko pričakujemo, da bo izjemna gmota trpljenja, ki ga povzroča tak političnoekonomski režim, nekega dne sprožila gibanje, ki bo zmožno zaustaviti drvenje v brezno? Dejansko smo pred nenavadnim paradoksom: medtem ko je ovire, ki jih srečujejo na poti novega reda – reda samega, a svobodnega individua – danes mogoče pripisati rigidnostim in arhaizmom in je vsaka neposredna in zavestna intervencija, zlasti če prihaja od države po kakršnemkoli ovinku, že vnaprej diskreditirana, potemtakem obsojena na to, da se umakne čistemu in anonimnemu mehanizmu, trg (pri čemer pozabljamo, da je trg tudi kraj izvrševanja interesov) v resnici pomeni ohranitev ali preživetje institucij in agensov starega reda na poti razdejanja in vsega dela vseh kategorij socialnih delavcev in tudi vseh družbenih solidarnosti, družinskih in drugih, zaradi katerih se družbeni red kljub naraščajočemu obsegu ogroženega prebivalstva ne poruši.

Prehod v »liberalizem« poteka nezaznavno, torej neopazno, kakor premikanje kontinentov, in tako pred pogledi skriva svoje učinke, ki so dolgoročno najstrašnejši. Učinki so, paradoksalno, prikriti tudi zaradi odporov, ki jih zbujajo pri tistih, ki branijo stari red in pri tem črpajo iz virov, ki jih je ta red vseboval, iz starih solidarnosti, iz rezerv družbenega kapitala, ki varujejo precejšen del sedanjega socialnega reda pred padcem v anomijo. (Ta kapital bo propadel, čeravno ne še jutri, če ne bo obnavljan, reproduciran.)

Toda iste sile »ohranjanja«, ki jih je preveč lahko obravnavati kot konservativne, so v drugem odnosu tudi sile *odpora* zoper vzpostavitev novega reda, ki lahko postanejo subverzivne sile. In če še zmerom lahko ohranimo nekaj razumnega upanja, ga lahko zato, ker še vedno obstajajo v državnih institucijah in tudi v dispozicijah družbenih agensov (zlasti najbolj navezanih na te institucije, kot na primer državno drobno plemstvo) take sile, ki morajo za videzom, da zgolj branijo neki izginuli red in njemu ustrezajoče »privilegije«, kar jim bo kmalu očitano, v resnici, da bi se upirale preskusu, poskušati izumiti in konstruirati družbeni red, katerega edini zakon ne bi

bil iskanje egoistične koristi in individualne strasti do profita in bi ustvaril mesto za kolektive, usmerjene k *racionalnemu prizadevanju za cilje, kolektivno elaborirane in potrjene*.

Kako ne bi mogli med temi kolektivi, zvezami, sindikati, strankami narediti posebnega prostora za državo: za nacionalno državo, ali še boljše, za supranacionalno, se pravi, evropsko državo (etapa proti neki svetovni Državi), ki bo zmožna učinkovito nadzorovati in obdavčiti dobičke, pridobljene na finančnih trgih, in se predvsem zoperstaviti destruktivnemu učinkovanju dobičkov na trg dela, tako da bo s pomočjo sindikatov organizirala elaboracijo in obrambo *javnega interesa*, ki hočeš nočeš ne bi nikoli, niti za ceno nekaj prevedkov v matematični pisavi, izšel iz računovodjeve vizije (v nekem drugem času bi nekdo rekel iz »špeceristove«), ki novo verovanje predstavlja kot najvišjo obliko človeške dovršenosti.

Pariz, marec 1998

Politika globalizacije*

Pierre Bourdieu

Globalizacija ni usoda, temveč politika. Zaradi tega je politika nasprotovanja njeni koncentraciji moči možna. Ta alternativa mora biti mednarodna in mora črpati iz izkušenj tako sindikatov kakor novejših družbenih gibanj.

Izraz globalizacija sugerira neizbežnost obstoja ekonomskih zakonov, kar zastira politično realnost. To je paradoksalna realnost, ki se opira na politiko depolitizacije.

To je politika, ki grozi, da bo podelila dosmrtni status ekonomskim silam, odtegnjenim slehernemu nadzoru ali omejevanju. To je politika, ki zagotavlja podreitev vlad in ljudstev prav tistim ekonomskim in družbenim silam, za katere pravi, da morajo biti »osvobojene«.

* Članek je bil objavljen v *Le Mondu* 25. januarja 2002, torej istega dne, ko je časopis novico o Bourdieuevi smrti objavil na naslovni strani.

Pričujoči tekst je preveden po angleškem prevodu (P. Bourdieu, »The Politics of Globalisation«, v: *OpenDemocracy*, London; objavljeno na spletni strani: www.opendemocracy.net;

http://www.opendemocracy.net/forum/document_details.asp?CatID=18&DocID=1100;

20. feb. 2002; po *Le Mondu* prevedla Sarah Verblow in Anthony Barnett) in ustrezno revidiran na podlagi francoskega izvornika (P. Bourdieu, »Contre la mondialisation, restaurer la politique«, v: *Le Monde*, 25. januar 2002, Pariz, str. 30).